

ANGOL KÖNYVEKRŐL

HA A FEGYVERZÖREJ között általában hallgatnak is az érzékeny Múzsák, sohasem szabad elfelejtenünk s különösen nem napjainkban, hogy a politikai válság egyben nem jelent feltétlenül szellemi hanyatlást vagy átigazolást. Akik hisznek, egyre aggasztóbb és fájdalmasabb tünetek között, még ma is a magyar szellem jövőjében, európai és emberi folytonosságában, ezért látják olyan nehéz szívvel a nyugati szellemről való elfelejtkezés jeleit, amit nyilvánvalóan nem indokolhat semüyen politikai vagy nemzeti szükségszerűség. Annál feltűnőbb ez a jelenség, mivel éppen azokban az államokban, — Németországban vagy Olaszországban — melyek politikai hivatástudata egy új és más világ kezdetét hirdeti s melyekre sok vonatkozásban nálunk ma annyian ügyelnek (ami a politikai jóbarát-ság természetes szellemi következménye) — éppen ezekben az államokban nagyon is gondosan figyelik Nyugat-Európa szellemi termékeit. Természetesen ezeket a szellemi jelenségeket ezek a tekintély-államok, ahol a szellem és a politika ügye azonosul, a saját felfogásuk szerint veszik tudomásul; de a figyelési, tanulási készség — bármilyen háttere és oka is van annak—feltétlenül megvan nálunk s nagyon is szükségük van rá különleges viszonyaik között, hogy Nyugat-Európáról, ha nem is új nemzeti hitek extázisában élő nagy tömegek, de elsősorban a vezetők pontosan értesüljenek. Így fordított még nemrég is nagy gondot Olaszország a francia szellem és politika megismerésére s újabban egyre fokozottabb figyelemmel fordul a német politikai értelmiség Anglia felé ; a fasizmus értelmiségi rétegének szüksége volt a francia felvilágosodási nézetek és a francia politikai és társadalmi liberalizmus kritikájára és az új Németország a maga világokat átfogó tervei közepe tette alaposan és szorgalmasan meg akarja ismerni az angol vüágbirodalom alkatát és módszereit, ha más vonatkozásban viszont elavultnak hirdetik is az angol berendezkedéseket.

Magyarországon, ahol még bízunk a magyar történeti szellem folytonosságában, természetszerűleg nincsen szükség a nyugati szellem ismeretének ilyenféle politikai vonatkozású indoklására; sajnálatos maga az a tény, hogy szellemi életünk érdeklődése egészében lanyhul és csenevészeseedik a tágabb Európa iránt. Ugyanakkor, mikor a nyugati nemzetek magyar ismerete egyre gyengül, ennek okául nem tudhatjuk be föltétlenül a berlin-római tengelyhez való politikai viszonyunkat: hiszen az új olasz és német szellem és politika sem találkozott

mindezeideig olyan megfelelő magyar szellemi és politikai feldolgozással, mely méltó lenne akár a német, akár az olasz távlatokhoz.

S talán éppen ebben a helyzetben nem jó haszontalanul az a vázlatos ismertetés és beszámoló, melyet alább pár kiragadott, de nyilván nem érdektelen angol történeti és politikai könyvről adunk. Ha Anglia ma nemcsak földrajzilag, de szellemileg és politikailag olyan messze esett tőlünk, a magyar szellemi élet nyilvánvalóan nem nélkülözheti soká az angol szellem termékeire irányuló figyelmeztést. Nemcsak a régi nagy magyar politikai nemzedékek hagyományai készítenek erre, de a valóságérzék s a magyarságnak ma oly nélkülözhetetlen európai tájékozódás is ezt követeli. Ma sokszor halljuk, hogy Anglia és Franciaország végső bomlásukhoz érték s sorsuk ma már csupa dekadencia. E nagyon is egyoldalú és propagatív jellegű hiedelmekkel szemben a valóság még mindig azt mutatja, hogy a nagy nyugati nemzetek hatásköre csak egyes kontinensrészekben gyengült, így ha kétségtelenül csökkent is középeurópai érdeklődésük és érdekelttségük, az emberiség s Európa sorsában elhanyagolhatatlan tényezők lesznek még soká; biztonságuk és erejük méretéről éppen az ad fogalmat, hogy világnézeti és politikai ellenfeleik annyit foglalkoznak velük, s hogy ellenfeleik szemében annyira fontos minden megnyilvánulásuk.

De ezen túlságosan is aktuális vonatkozásokon túl, a magyar szellemnek mindig érdekes hagyománya volt az angol szellemhez való kapcsolódás s bár ez a fiatalabb s rosszabbul tájékoztatott nemzedékekénél ma kelleténél gyöngébb (noha az angol fiatalság élete a mai magyar fiatalember életének is sok ösztönzést adhatna), ott, ahol nemzeti szellemünk európai és emberi értékeit gondozzák, a legutóbbi időkig is lényeges és állandó maradt (pl. Babits Mihálynál). Örömmel veszi mindenki, hogy irodalmunk máig igyekezett ösztönzéseket meríteni az angol irodalom kimeríthetetlen gazdagságából, de bizonyos aggodalmat kelt a némely fiatalabb irodalmi köreinkben észlelhető egyoldalú és gyökértelen angol irodalmi sznobizmus, élettelen és eredménytelen finomkodás, amely amennyire természetellenes, éppen annyit árt a magyar szellem ügyének is.

Ugyanakkor viszont politikai életünkben mintha teljesen kihalt volna az angol politikai gényesség figyelése és ismerete, amit — ismételjük — nyilvánvalóan nem magyarázhat semmiféle „világnézeti“ igazodás és irányvállalás, hiszen például akkor az új Németországot nem érdekelné a legapróbb részletekig az angol politika. Holott az angol politika figyelése és ismerete legjobb politikai szellemeinknek és legeredményesebb korszakainknak éppen olyan magas iskolája volt, mint költészetünknek Shakespeare-kultusza; a magyar politikai élet e szellemi tájékozatlansága csak a legnagyobb aggodalmakra adhat okot, s ha a tudatlanságra még politikusok körében sem lelhető mentség, mennyire kevésbé található mentség az olyan hanyagságra és tájékozatlanságra, melyet a nemzetnek kell majd megfizetnie. A „világnézeti“ és politikai viszonyok sokat változtak ugyan, de az angol politika figyelése ma sem haszontalan és tanulság nélküli. Ha a világnak ma mások is a politikai tanítómesterei, a mai magyar még így is

sokat tanulhat az angol gyakorlatból és elméletből. Hogy politikai publicisztikánk a maga fellengzőségében nem egyszer alig tud megállani a valóság talaján, — ennek éppen úgy az angol neveltség és a realista szemlélet hiánya az oka, mint annak is, hogy egyre jobban elszokunk a messzibb távlatokban való gondolkozástól, amire a világrészeket átfogó angol gondolkozás szintén igen jó iskola — most nem is beszélve külön a politikai tapintat, humanitás, kölcsönös megbecsülés, fair play kellékeiről. Nem volt olyan véletlen dolog, hogy a legjelesebb magyar elmék tanultak az angol politikán és az angol politikai publicisztikán és történetíráson; s még Eötvös Józsefen a francia szellem uralkodott, Kemény Zsigmond, Szalay László, Csengery Antal működése elképzelhetetlen lenne az angol politika ismerete nélkül, most nem is beszélve Széchenyiről; s tudjuk jól, hogy például Tisza Istvánnál is milyen nagy szerepet játszott Macaulay politikai történetírása, amelyet éppen Kemény, Szalay és Csengery ismertettek meg Magyarországgal; hasonlóképpen a reformkori magyar politika és magas humanizmus Anglia nélkül szintén nem öltött volna olyan alkatot, amilyen volt. Nyilvánvaló, hogy az angol politikai és szociális közszellem helyes tanulmányozása ma sem lenne számunkra érdektelen. Erre viszonyaink között csak szerény kísérletként jelentkezik az alábbi vázlatos irodalmi beszámoló, amely egyben szeretné is érzékeltetni az angol politikai érdeklődésnek és figyelemnek újabb főirányait is.

Anglia nagy történeti és emberi élménye még változatlanul a tizenkilencedik század, mely nem volt félszeg, félbenmaradt és vajúdásokkal teli, mint a középeurópai népeknél, de a folytonosság mellett a kiteljesedés korszaka volt. A szakadozott fejlődésű és más utakat kereső középeurópaiak nem gondolnak különösebb kegyelettel a tizenkilencedik századra, sőt azt mindenféle bűnökkel és vádakkal terhelik meg, gyakran nem oktanul. De ugyanakkor érthető az angol ember védő, oltalmazó magatartása is, ahogy a mai válságok közt óvja szellemileg és politikailag a tizenkilencedik századot, amely nála egészen más volt természetszerűleg, mint Közép-Európában. Miközben az angol szellem ma is új utakat keres az emberiségnek az értelem és a humanitás jegyében, s miközben védi is a maga tizenkilencedik századi eredményeit, érthető aggodalommal tekint a huszadik század elé, mely viszont nála fenyegeti veszedelmekkel az eddigi folytonosságot és kiteljesedést. Az angol tizenkilencedik század története arról győz meg, hogy az angol embernek nincsen is oka túlzott kritikára e század iránt, amely a legsajátosabban éppen az ő százada volt. Ha az egyes kontinentális nemzetek új nemzeti filozófiájuk és életszemléletük tanításai szerint a magasság és a mélység exaltációjában találják meg mai formájukat, ezzel a huszadik századi „Tiefenschau“-val szemben (hogy a kor jellemző ideológusának és tudósának, a német Frobeniusnak szavát és magatartását említsük) az angol tizenkilencedik századi szellem és politika a magasság és mélység exaltációjával szemben nyugodtan, horizontálisan, valóságszerűen terjeszkedett szét a föld felszínén. Az angol század szellemi és politikai hatásai előzönlötték egész Európát, minden az angol berendezések, eszmék, minták után igazodott; de mai napjaink már látják e nagy dagály után az apály eljöttét is; az angol

hatások sorra elapadnak a kontinensen, s ahogy a kontinens népei vissza akarnak fordulni most felfedezett „ősi“ valójuk felé a nemzeti magasság és mélység keresésének szédületében, úgy vonul el felőlük a világot szabaddá, értelmessé, emberivé formáló angol hatás; így fordul vissza Anglia is büszkén s kissé csalódott sértődöttséggel önmaga felé, újra hívén és egyre nagyobb nyomatékkal vallván, hogy a szabadság és egyéniség tisztelete egyedül néki teremtett és nála lelhető...

Ilyen mélabús hangulatban, de azért változatlan humanista lelkesültséggel fog a kitűnő modem angol történetíró a nagyapja, a nagy Macaulay hagyományait híven őrző és gyarapító George Macaulay Trevelyan új könyvéhez, — *British History in the 19-th Century* — melyben újra összefoglalja a nagy angol század eredményeit. Humanista lelkesültsége érthető: az emberiség egész tizenkilencedik századi haladása — ha a haladást a folytonosság, folyamatosság és nem a francia forradalom értelmében vesszük — Angliából indul el s az angol föld adta hozzá az indítékot és angol emberek a teremtőerőt. Trevelyan nagy történetíró, de egyben mértéktartó és puritán szellem is; könyvében, mint egyéb írásaiban is, a személyiség szinte háttérbe vonul a tények és az adalékok végtelen sora mögé s csak időnként tör elő belőle a boldog öntudat: mennyire azonos Anglia története az emberiség történetével, mennyit lendített Anglia az emberiségen... Nyilvánvalóan hű nagyatyja whig-liberális hagyományaihoz s azokat új szociális elemekkel bővíti — hiszen az angol tizenkilencedik század a technikai haladás története mellett egyben a szociális haladás története is. A történetíró nem is titkolja emberi és szociális érzelmeit és nem fukarkodik a gunyorral s epés megjegyzésekkel a toryk iránt; de puritán zárkózottsága rögtön lelkesedésbe csap, hogyha az emberiség sorsát alakító szociális tényekről, úttörő egyéniségekről beszél. A humanista-szociális-nacionalista lelkesültség színezi alá az egész könyvet, s hogyha puritánsága időnként talán merev és nehéz is, ez a bőven tápláló talaj sohasem engedi elszáradni az előadást. A történetileg iskolázott közep európai olvasóra talán különösen hatnak kategóriái — ma nem éppen arról beszélünk, mint azonosul mindig és feltétlenül a szabadság és emberiség ügyével Anglia, — de a történetíró Angliafölényes értetlenségével és távolságával szemléli a közep európai dolgokat és bajokat — ami elvégre szintén sajátja a nyugati nemzetek fiainak, — a német, olasz, magyar ügyekben sosem bocsátkozik mélyre s számára Metternich, Bismarck éppen olyan sötét és végzetes figurák, mint az orosz cárok; számára minden kelet- és közep európai formáció a reakció és a sötétség végzetével teli. Ausztria és Magyarország megítélésében mintha időnként ellenséges propaganda íze lenne érezhető, akárcsak ott, ahol pár mondattal Kossuthról s Kossuthnak a népek szabadságával való viszonyáról beszél. A mi történeti felfogásunk és iskolázottságunk ezen és más szemléletmódokban nemcsak tájékozatlanságot lát, de egyben egyoldalúságot és elfogultságot; Metternich, Bismarck ma már nem ítéltetők meg éppen a német történettudomány eredményei óta pusztán sötét és ellenszenves alakokként, ahogy ezt a liberális iskola tette s ha a szerző a balkáni kérdésekben elítéli az „idegen fajú“, „zseniális“ Disraelinek Bismarckkal és Andrássyval való együttműködését és azon

Canning—Gladstone-féle iránynak ad igazat, mely a kis nemzeti államok megteremtésével akarta lehetetlenné tenni Oroszország déli útját, akkor e nézetekkel szemben nyilván nem fölösleges hangoztatnunk a magunk jobban értesültebb nézeteit. Mindezek természetesen mellékes szempontok az egész mű mellett, s igazán meddő és fölösleges dolog lenne a szerzőt középeurópai szempontok szerint bírálnunk, szemére vetve például éppen liberalizmusát és hitét a haladásban, az emberiségben, amiben a középeurópai ember úgy megcsalatkozott. Ez a hit kétségtelenül magas és tiszta valami s boldog a nemzet és boldog a történetíró, mely ma még hihet az emberiség egyetemében és annak üdvét önmagával azonosíthatja.

Ne essünk itten a másik hibába; ha Trevelyan angolszabású whig-liberális-humanista nézetei idegenek is tőlünk s ha hitünk történetíró eszményeiben összeomlott is, ne feledjük el, mennyire angolok ezek a gondolatok. A középeurópai ember ámulva és irigykedve olvassa ezt a könyvet s valóban hódolattal áll meg a nemzet előtt, melynek csodálatos biztonsága, folytonossága, következetessége, értelmessége és pontos ösztönössége annyira irányt mutatott Európának. Trevelyan könyve végtelen tökéletességgel foglalja egységes képbe az összes történeti, politikai, emberi, szociális és szellemi jelenségeket; fölösleges is lenne külön hangoztatni a németes „szellemtörténet“ jelzőt e könyvre, mindez nála olyan természetes. A tizenkilencedik századi angol történet ebben az előadásban nem is más, — ahogy ez volt nagyjából a valóság is — mint az emberi haladás története; ez a történet messzi megelőzte egész Európát a maga emberies és szociális tendenciáival. Ha sokat hangoztatják, hogy a maga folytonos emócióival Franciaország volt soká az emberiség új szellemi és életformáinak kísérleti telepe, talán Angliára sokkal jobban illenek e meghatározás, Angliára, mely a maga polgári és szociális fejlődésével évtizedeken át megelőzte Európát és amely főképp példát mutatott a technikai, humánus és szociális evolúcióra, — páratlan példát, melynek elérhetlensége a mai európai szellemi és szociális válságok között éppen a példa igazsága mellett bizonyít.

Ha nem egyszer számunkra dogmatikusan ható humanitása és szabadság gondolata Trevelyan tizenkilencedik századi történetét a mi olvasásunkban, itt a mai Közép-Európában merevvé is teszi, ez talán elsősorban azért van, mert mi már többé nem tudunk hinni a szabadságban és a humanitásban... De ez a puritán történetíró mégis le tud ereszkedni az érzelmi rétegekig, igaz emberi mélységekig. Most ne csak nagy könyve azon részleteire gondoljunk, ahol az angol munkás-ság, vagy a kórházügy fejlődéséről beszél. De vegyük elő, mintegy folytatásként, a sokat vitatott világháború előtti és világháború alatti angol külügyminiszterről, Sir Edward Greyről szóló szép könyvét. A forma ugyanaz marad, a férfias, egyszerű, puritán tartózkodás, a minden pátosztól idegenkedő szemérem. De a hideg és mértéktartó forma mögül különös erővel tör fel egy mélységes emberi együttérzés és egy nagy történetíró emberábrázoló művészete. Grey egyénisége és politikája ma is erősen vitatott s különösen sokat foglalkoznak vele a németek, mint a világháborús angol-francia együtt-

működés létrehozójával. Trevelyan könyvének, minden aggodalmas történetírói szemérme és mérséklete mellett is, a mai események, az angol-német-francia viszony fejleményei különös aktualitást adnak s német részről Trevelyan könyvét különös figyelemmel úgy kezelik, mint a világháború előtti angol-francia szövetségi politika történetírói igazolását. A könyv a maga súlyos problematikájával meg is érdemli ezt a figyelmet és aktualitása éppen a mostani politikai viszonyok alakulása mellett nem mindennapi. Trevelyan finom és pontos analízissel mutatja be Grey küzdelmeit 1905 és 1914 között a békéért és különös figyelmet szentel a nagy külügyminiszter által befejezett angol-amerikai, angol-japán és angol-francia kapcsolatoknak. Nem érdektelen olvasni, miért tartotta Grey olyan fontosnak liberális politikus létére az angol-orosz jó viszonyt: Anglia csakis egy ilyen barátságos magatartással bírta visszatartani Oroszországot a Perzsián át India felé irányuló terjeszkedéstől s a közvetlen német kapcsolattól, amire a cárbán és a császárbán is megvolt a hajlam. A világháború előtti angol-francia viszony, mely avulttá tette a régi versengést, voltaképpen nem volt szövetség, — amire Grey aggályosan is vigyázott, nehogy ezzel Németországot ingerelje — csupán egyezményes viszony és együttműködés, mely mellett Grey mindenképp fenn akarta tartani a hagyományos angol-német kapcsolatokat, melyeket pedig veszélyeztetett Vilmos császár politikája. A kor már nem volt alkalmas a splendid isolation követésére; a német flotta mellett ez már akkor is kétes luxusnak bizonyult. Az angol politika alapelve hiába volt a tengerek háborítatlan uralma és a biztonság a brit szigeteken; ez amúgy is csak elméleti értékű volt a német flotta mellett s nem állhatott meg akkor, ha egy európai konflagráció esetén Németország megsemmisíti Franciaországot; avagy ha német befolyás alá kerül Franciaország és Oroszország; világos, hogy Angliának igen bonyolult számításokkal kellett kiegyenlíteni e lehetőségek veszedelmeit. Külön figyelemreméltó az a fejtegetés, melyet Trevelyan a Németország angol-francia-orosz bekerítéséről szóló nézeteknek szentel. Akárcsak nagy tizenkilencedik századi történetében, úgy ebben a könyvben is látható liberális-dogmatikus elfogultság vezet Ausztria-Magyarországgal szemben, melyet a Drang nach Osten előőrsének és egyben Németország kiegészítőjének tekint. Úgy tartja, hogy a központi hatalmak centrális helyzetüket kitűnően felhasználhatták. Nem volt itt szó bekerítésről; szerinte a középponti helyzetének veszedelmeit állandóan fothánytorgató Németország és szövetségesei tartották rettegésben e biztos középponti helyzet révén a széttagolt és békés európai nemzeteket. Ez a középponti blokk a háborús veszély állandó magva volt, amit szerinte különben is bizonyítanak a német berlin-bagdadi tervek.

Trevelyan Grey-életrajza bővelkedik egyébként is a legérdekesebb diplomáciai történeti részletekben, melyek egészen új színben mutatják a világháború előtti európai külpolitikát. De a könyvnek ennél a diplomáciai történeti résznél is talán nagyobb érdeme emberi magatartása. Trevelyan rokonszenves és közvetlen emberi közelségbe hozza a nagy angol külügyminisztert; a hideg, sólyomtekintetű férfiú megelevenedik előttünk s úgy jelenik meg, mint a legfinomabb emberek

egyike, a zene, a szép és jó könyvek, a természet kedvelője, nagy halász és a madarak barátja. Egy magas szféráig emelkedett vidéki angol úriember áll előttünk, akinek vidékiessége nem elzárkózás, de a természet, a szellem és a szépség összes dolgaiban való közvetlen részesség — akiben összeolvad és elválaszthatatlan egésszé növekedik, minden zárkózott inzularitás mellett is, a klasszikus és a modern világ, természet és intellektualizmus. Nemes és előkelő a tanulság, mely Grey emberi és szellemi portréjából elének tűnik: az igazi és alkotó politikusnak a lélek, a szellem és a műveltség emberének kell lennie, politika és műveltség nélkülözhetetlen feltételei egymásnak.

Ha Grey emberi arcképén a finom vonások mellett sok van egy elmélyedt s tragédiáktól sújtott ember melankóliájából is, az uralkodó elem rajta a szellem és az értelem, — nem éppen a pontos, matematikus élességgel dolgozó franciás értelem, mint inkább az az értelmes és találékony ösztönösség, mely az angol embert minden szellemisége mellett sem teszi a természet mostoha s elszakadt gyermekévé. A szellem és a politika közvetlen kapcsolata figyelhető meg Grey komolyságánál sokkal közvetlenebb formában egy ma annyit szereplő angol politikuson, Winston Churchillon is. Most nem gondolunk arra a hatalmas munkájára, melyben óriási apparátussal megírta és új, őszinte megvilágításba helyezte ősenek, Marlboroughnak, a nagy angol hadvezérnek és udvari embernek életét. Ha Churchill e munkája elsősorban történetírói és kegyeleti jellegű, tőle nem lehet a politikai aktualitást sem megtagadni, hiszen egyetlen angol történeti munka sem nélkülözi a mindennappal való kapcsolatot, anélkül, hogy ezzel tárgyilagos magatartásából veszítene. Nos, Marlborough, ki annyit harcolt XIV. Lajos abszolutizmusa ellen, ma valósággal politikai és emberi szimbólum Anglia számára minden európai tyrannis, abszolutizmus elleni magatartásában s nyilván a nagy ő s nem méltatlan és tehetségtelen unokája, Churchill, a német politika nagy és kellemetlen ellenfele, az angol katonai imperializmus e népies-konzervatív-demokratikus-arisztokratikus képviselője sem idegen ettől a párhuzamtól, mely már Trevelyan puritán történetírásában is fel-feltűnik. Churchill mozgalmassága már így is eléggé jól mutatja a szellem és politika kapcsolatait Angliában, ahol a politikus számára nem korlát műveltsége és szelleme. Az irodalom és a műveltség kultusza, de egyben az aktualitással való kapcsolat jól látható Churchill nemrég összegyűjtött apróbb tanulmányaiból, emberábrázolásaiából is; hatalmas és közvetlen megelevenítő ereje, kifogyhatatlan szellemessége, gunyora, finomsága, sok részletes és találó megfigyelése ezt a kötetét is méltó párhuzamba állítja világháborús emlékirataival, avagy Marlborough-életrajzának közvetlen és életszerű magatartásával. Egy magasabb és szellemibb szférákba emelkedő nagy újságíró áll itt előttünk, aki amellet a tökéletes úriember és világfi közvetlenségével s természetességével beszél Hitlerről, Hindenburgról, V. György királyról, Bemard Shawról, John Morleyről, Asquithről, Balfourról, Fochról, Trockiőről, Lawrenceről s Európa többi nevezetes embereiről; meglátásainak és megállapításainak még azok is nagy hasznát vehetik, akik a mai helyzetben politikailag nem feltétlenül értenek egyet ezzel az igen érdekes ember-

rel, akiben a régi arisztokratikus angol hagyomány találkozik a veszélybe jutott imperializmussal és az új szociális és emberi lelkiismerettel.

Churchill politikája mutatja az utat, merre az angol politikai közvélemény halad s Churchill idegessége a diktatúrák államokkal szemben szintén jól mutatja a védelmi és örökös magatartást, ahogy az új veszedelmek, új politikai exaltációk között Anglia féltőn örökös a birodalom sorsán. Az Impérium nagy problémája a huszadik században visszaidézi az Impériumot betetőző és újabb lehetőségek felé kibontó tizenkilencedik századi nagy angol aktivitás emlékét. Amikor Közép-Európa akaratemberekkel népesedik tele, akik az angol módszertől és a tizenkilencedik század eszméitől idegenül kezdek vezetni népeiket, az angol birodalom is visszagondol a maga nagy akaratemberére, akiket nem egyszer és nem oktanul joggal tekinthetünk az új cezarizmus, az új akaratemberség, a mai diktatori embertípus előfutárjainak, megteremtőinek. A tizenkilencedik századi nagy angol kisugárzás ezeknek az embereknek szerte a földtekén bőséges teret adott. A gyarmatosítás nagy munkája akaraterőt, messziható tekintetet, távlatokban, világ-részekben, ezer és ezer kilométerekben való gondolkozni és alkotni tudást követelt. Cecil Rhodesben, a délafrikai angol birodalom megteremtőjében, a kapitalista század e jellegzetes gyermekében, a pénzember diktátorban és államalkotóban már Oswald Spengler ott látja egy új világ előhírnökét, akinek a hatalom kell és nem a cím, s akinél a pénz csak a hatalom és a távlat daimóniájának eszköze és aki már elhozta a tizenkilencedik század utolsó harmadára Alarik és Theodorik hangulatát, mely ma áthatja Középeurópa politikai szellemét. Az angol politikai géniusz egy másik oldala jelenik itt meg előttünk, amiben Anglia szintén megelőzte Európát s amiben szintén példát adott: az akaratember, a diktátor típusa.

E típusnak fejlődési teret és lehetőséget a gyarmatbirodalom adott. Arthur Hodges Kitchenerről szóló gondos könyvében itt látjuk emberi közelségben magunk előtt ezt a típust, melynek Cecil Rhodes a legkiemelkedőbb példánya. Cézári lehetőségek és távlatok előtt ez az emberfajta teljesen pátosztalan; pátosza a tett és a kötelességteljesítés, a szolgálat és a munka önfeláldozása és lendítőereje a messziség és az alkotás lehetősége. Kitchener egyénisége jól mutatja ezt az akaratra koncentrált angol emberfajta, mely fiatalságától kezdve elmélyed a Kelet kérdéseibe s egyszerűen és készségesen várja a sors hívását, mely számára új birodalmak alkotásának lehetőségét, területszerzések, győztes háborúkat tartogat. Kemény egyénisége, kíméletlen hadviselése — ahogy ez a világháborúban, vagy főleg a búr háborúban és Egyiptomban megmutatkozott — szótalansága, az ügynek egyedül való odaadása szinte személytelenné tette az embert, akinek a birodalom Cecil Rhodes után annyit köszönhetett. De a kemény katona közben tiszta és egyszerű ember volt, szerette a természetet és igen értett a kínai porcellánokhoz; olyan ember volt, aki letarolta a búr területeket, de közben nélküle nem jöhetett volna létre az angol-búr megegyezés: a békében jó barát, ügyes békítő és őszinte társ volt.

A háborús kötelességteljesítés és a katonás egyenesség talán még jobban érezhető Duff Coopernek, a nemrég lemondott tenge-

részeti miniszternek Haig-könyvéből. Duff Cooper kitűnő írónak bizonyult nemrég megjelent Talleyrand-életrajzában, mely az angol-francia baráti viszony kezdeteinek okos rajzán túl sok azonosságot mutatott a most divatos életrajzi regényekkel, de alaposága és komoly szándéka féljűk emeli. Új könyve számára azonban nem állottak rendelkezésre ilyen kedvező belletrisztikai lehetőségek. Haig egyenes egyénisége erre nem is volt alkalmas. A világháború győztes angol hadvezérében a kései szemlélő megcsodálhatja az emberi tisztaságot, a kötelességteljesítést, a közvetlen természetérzést, a hajlani nem tudó katonai szellemet; Haig — itt igazat kell adnunk Churchill jellemzésének — maga volt a rokonszenves angol átlagember típusa, aki azonban kitűnően megfelel ott, ahová sorsa és kötelessége állította. Ismeretesek azok a fontos munkálatok, melyeket Haig végzett a világháború előtt az angol hadsereg átszervezése terén, ahol a kezdeményező szellem a skót ügyvédből és bíróból lett hadügyminiszter, Lord Haldane volt, Grey hűséges barátja, akinek katonai érdemei és óriási szolgálatai mellett — Haig „Anglia legnagyobb hadügyminiszterének“ nevezte — nagy érdemei vannak az angol oktatásügy újjászervezése terén is s a maga sokoldalú műveltségével, német neveltségével egyike volt a legérdekesebb angol politikai típusoknak. Duff Cooper könyve csalódást jelent azok számára, akik tőle azt a stílbravúrt és elbeszélői teljesítményt várták, mint amilyent művelt Talleyrand-könyvében. A Haig-életrajz precíz, száraz, pontos mű, mely különös gondot fordít a franciaországi angol hadműveletek előadására; de épp e pontosságában és szárazságában van értéke. Duff Cooper ugyanis nem igen tett egyebet, mint átírta és kiadta Haig ismeretlen jegyzeteit és naplóját; de ezekből a világháború története sok új részlettel gyarapszik; különösképp azok a részletek a figyelemreméltók, ahol Haig vitatkozik a londoni politikusokkal, avagy arról a küzdelemről, ahogy a franciák az egyesült haderők fölötti vezetést megszerezték.

Ha Kitchener zárkózott és komor egyéniségében a nagyság és a távlat megölte a formát és a színt és ha Haig pontos, kötelességteljesítő, de végeredményben korlátozott egyéniségében viszont a kötelesség fölemésztette az embert, az angol katonai dicsőség és a féltett imperializmus annál nagyobb lelkesedéssel fordulhat a legendáshírű Lawrence ezredes alakja felé, ahol távlat, szín, nagyság, ifjúság mind együtt van egy oly imperiálizmus lelkesítésére, melynek a Közelkelet — Kitchener és Lawrence területe — ma annyi gondot ad. Egy maga nemében páratlan könyv hirdeti az angol könyvtárakban Lawrence emlékét; barátai és ismerősei állottak össze, hogy mindegyikük külön-külön elmondja, mi és ki is volt ez a különös fiatalember nekik és az angol birodalomnak? Lord Halifax, a jelenlegi angol külügyminiszter, mint az oxfordi egyetem kancellárja vezeti be a szokatlan és különös könyvet — *Lawrence by his friends* — s a következő sok-sok megnyilatkozásból az angol újkori történet egyik legérdekesebb egyénisége bontakozik elő. A világháború kezdetekor huszonhatéves volt Lawrence, aki aztán eltűnt Oxfordból és négy éven át szervezte, mozgatta, titokban, névtelenül az arabokat Anglia mellett. Emellett ez a kalandos életű fiatalember rendkívül művelt volt; a kötet közli könyvtárjegyzékét, mely

mindenképp tanulságos, hisz az angol klasszika filológia kitűnőségei tanúskodnak a görög és latin auktorokban való hihetetlen jártasságáról. Sőt mialatt az arabok szervezésével foglalkozott, volt ideje új ásatásokra Arábiában, Mezopotámiában, és arra is, hogy görög klasszikusok szír verzióiba mélyedjen el, avagy nyomon kövesse arab meséknek görög-kiszásiai kihatásait, mint aki sohasem lesz méltatlan az ősi oxfordi iskola szelleméhez.

De a bomló huszadik század nemcsak a közelkeleten sokasította meg Anglia gondjait, hanem Közép-Európában is; a közép-európai gondoknak pedig nyilvánvaló az összefüggése a világbirodalom közeli és távoli keleti gondjaival. Így érthető az az aggodalom, ahogyan az angol közvélemény figyeli a közép-európai eseményeket, elsősorban a német megerősödést. Közép-Európa problémája újra az angol közérdeklődés homlokterébe került a csehszlovák válsággal kapcsolatosan s a csehszlovák hivatalos körök nem is mulasztottak el egyetlen alkalmat sem az angol közvélemény megnyerésére. Tárgyilagos és tartózkodó formában ismerteti a cseh-német viszony alakulásait egy jobb körökből származó fiatal hirlapíró, Sheila Grant Duff, *Europe and the Chehs* c. könyvében, de a tárgyilagos előadás mögött hamar előtűnik a csehszlovák tájékoztatás; a könyvben, mely különben alaposan és gondosan adja elő a jelenségeket, fel-feltűnik a Palacky-féle tanítás a csehek nagy szabadságszeretetéről és németellenes hivatásáról s így nem is olyan véletlen, ha munkáját tájékoztatójának, Hubert Ripkának, az ismert cseh külpolitikai publicistának ajánlja az író, akinek egy szava sincs a köztársaság keleti felének problémáiról. Méretben és tanultságban messze fölötte áll Elizabeth Wiskeman könyve — *Czechs and Germans* — mely igen alapos készültséggel, a szakirodalom lehető teljes feldolgozásával igyekszik a szudétanémet kérdést teljes tárgyilagossággal megközelíteni. Külön helyet érdemel a Közép-Európával foglalkozó termékek között Lord Londonderrynek, a volt légügyi miniszternek, az angol-német barátság ismert propagátorának könyve — *Ourselves and Germany*, — mely az angol hivatalos állásponttal és a közvéleménnyel meglehetősen dacolva s magáévá téve a teljes német álláspontot, akarja az angol hangulatot másfelé fordítani; helyesen mutat rá arra a francia magatartásra, mely Németországot diktatúrára és fegyverkezésre kényszerítette; igyekszik elkülöníteni egymástól Anglia és Franciaország szempontjait a német kérdésben; őszinte jóhiszeműséggel fogadja a német államférfiak nyilatkozatait és különösképp méltányolja bolszevistaellenes álláspontjukat; örvend a szíves német vendéglátásnak és igen dicséri, mint szakértő, a német légügy fejlődését. A könyv ugyan nem kielégítő, de mindenesetre bizonyosága annak a nem jelentéktelen törekvésnek, mely megegyezést óhajtana teremteni Anglia és Németország között.

A mai Németország szemléletekor találkozik az angol szellem a diktatúra és a hatalom problémájával s igyekszik megérteni a számára oly idegen jelenségeket. Bertrand Russelnek, a nagy pozitivistá-materialista szociológusnak új könyve a hatalomról, — *Power, A new Social Analysis* — a tanúsága ennek a törekvésnek. Bár ez az igen sokoldalú és műveit szerző könyve során végig hű marad eddigi eredményeihez,

mégis a könyvben igen sok helyütt találkozunk a szellemi jelenségeknek olyan értékelésével, melyek már kiutat jelentenek az eddigi pozitivistá-materialista körből, ahol eddig forgott, igen szellemesen. A hatalom emberi és szellemi megnyilatkozási forma, írja; az állapot jóllakik és nem vágyik többre; de az ember boldogságát csak a minél teljesebb kitarulás, kitágulás adhatja meg; valami olyan ez a törekvés, mely az embert Istenhez akarja hasonlítani, de a legtöbb esetben mégis Milton Sátánjával hozza kapcsolatba, azzal a lényel, melyben kegyelettelenség, lázadás nemességgel egyesül. A titanizmusból valami van minden egyes emberben; a dicsőség, a pénz nem elég magában, kell hozzá az erő, a hatalom is. A hatalom és a dicsőség kérdése nem anyagi kérdés, de szellemi; ezt nem értették meg a marxisták és az utilitaristák. A hatalom olyan fogalom, illetve erő a társadalmi tudományban és gyakorlatban, mint a fizikában az energia; sok formája van, mint a fizikai energiának s a társadalomtudománynak figyelnie kell, mint megy át egyik formából a másikba, ahogy változik a fizikai energia is. A hatalom egyik formája sincsen alávétve a másiknak; s a szociális dinamika feladata éppen az, hogy vizsgálja e jelenségek külön és közös életét. A következőkben azután bősz és tanulságos magyarázatok következnek a hatalom különféle válfajairól és a szerző éppenséggel nem tartózkodik az aktuális politikai jelenségeket illető, bár mindig csak példaszerű és tudományos természetű megjegyzésektől. Az angol könyvpiac felneszeit a könyvre, feltűnt roppant eszmegazdagsága is, túl minden aktualitáson.

íme azok a problémák, melyek az angol érdeklődést foglalkoztatják. Számunkra nem egyszer túlságosan is távoliak és mégis emberiek s mert egy világbirodalom kérdései, az európai emberiség sorsára alakítóan kihatók. Nem lenne oktalan tehát, ha közfigyelmünk az eddiginél nagyobb gondot fordítana e kérdések megismerésére; általuk közelebb jutunk az angol gondolkozásmód megértéséhez is, amire nagy szükségünk van politikai szempontból. De az ilyen tájékozódás talán hasznára van a magyar szellemnek is.

GOGOLÁK LAJOS